

Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ja pitäjänkirjastojen perustamisaalto

JOHDANTO

Tämän artikkelin tavoitteena on kertoa Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran (jatkossa VSKS) kirjastoja tukevasta toiminnasta kirjasto- ja kulttuurihistoriallisessa kehityksessään.¹ VSKS:n toiminta kirjastoalalla on sinänsä selvitetty perusteellisesti jo aiemmin. Karl-Erik Henriksson julkaisi vuonna 1949 säilyneisiin alkuperäislähteisiin eli seuran pöytäkirjoihin ja vuosikertomuksiin sekä *Otava*-lehden teksteihin perustuvan artikkelin ”Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura kansankirjastojen auttajana vuosina 1859–1865”, joka on yhä kattavin tutkimus aiheesta. Jouko Teperi käsitteli *Vanhan Suomen suomalaisuusliikkeen historiassaan* myös seuran kirjastoja tukevaa toimintaa,² mutta ei tästä asiasta esitä Henrikssoniin verrattuna kovin paljon uutta tietoa. Teperin tutkimuksen lisäarvo on kuitenkin siinä, että hän sijoittaa kirjastojen tukemisen seuran muun toiminnan yleiskuvaan. Eija Kostiaisen (1979) tutkimus puolestaan käsittelee kirjastojen alkuvaiheita Viipurin läänin eteläosassa 1800-luvun puolivälissä, mikä nostaa VSKS:n toiminnan siinä luonnollisesti tärkeään rooliin.

Uutta ja aiempaa tutkimustietoa syventävää on tämän artikkelin pyrkimys täydentää edellä mainituissa julkaisuissa muodostunutta kuvaa VSKS:n toiminnasta sijoittamalla seuran kirjastoja tukeva toiminta yleiseen kirjastohistorialliseen kontekstiin. Tavoitteena on vastata seuraaviin kysymyksiin: millainen oli kirjastohistoriallisen tilanne, johon VSKS antoi oman panoksensa? Miten kirjastotoimi kehittyi samaan aikaan kansallisella tasolla ja millainen oli VSKS:n rooli sen osana? Lopuksi tarkastelen, kuinka kirjastojen tukemista jatkettiin viipurilaisen toiminnan laannuttua.

VIIPURIN KIRJASTOMAISEMA ENNEN KANSANKIRJASTOJEN AIKAA

Viipurissa oli kirjallisen elämän ja kirjastojen perinteitä jo 1700-luvulta, mutta ne rajoituivat säätyläisiin. On luonnollista, että hyvässä taloudellisessa asemassa olleet aatelistet saattoivat nauttia parhaiten kulttuurin hedelmistä. Magnus Björkenheim (1981) mainitsee Viipurin läänistä useita arvokkaita kartanokirjastoja, joiden joukossa Monrepos oli tietenkin erikoisasemassa. Muita

olivat Hämäläinen, Juustila, Herttua ja Lavola Viipurin maalaiskunnassa, Summa Vehkalahdessa sekä Taubila (Touvila) Pyhäjärvellä.³ Myös papistolla ja ylemmillä virkamiehillä oli kodeissaan kirjoja, mutta yhtenäiset tiedot niistä puuttuvat, koska Viipurin perukirjat eivät ole säilyneet 1700-luvulta tai 1800-luvun alusta, jolloin niihin vielä kirjattiin täsmällisesti tiedot kirjoista. Autonomian ajalla kirjat lueteltiin perukirjoissa nimekkeitten tarkkuudella vain poikkeustapauksissa.⁴

Viipurin kaupunkiin saapui ensimmäinen tuulahdus uudenaikaisista kirjallisuuden välitysmuodoista jo vuonna 1785, kun porvarien klubi *Der Spiel Clubb* alkoi tilata jäsenilleen koti- ja ulkomaisia lehtiä. Klubilla oli todennäköisesti myös kirjasto.⁵ Samana vuonna Pietarissa asunut C. T. Dahlgren ulotti kaupallisen lainakirjastotoiminnan Viipuriin. Kirjastossa oli saksalaista kirjallisuutta, kuten Lessingiä, Wielandia ja Goethea. Yritys, joka lienee varhaisin historiallisen Suomen alueella, ei kuitenkaan jatkunut vuotta kauempaa.⁶

Kirjastohistorian kannalta käännteentekevää oli Viipurin lukuseuran perustaminen vuonna 1806. Sen puuhamiehenä oli kymnaasin yliopettaja A. W. Tappe, jonka innostamana kaupungin säätyläiset keräsivät keskuudestaan rahaa osttaakseen kirjoja yhteiseen käyttöön. Aluksi hanke muistutti enemmän lukupiiriä, jossa kiertäneet kirjat aika ajoin, ehkä kerran vuodessa, jaettiin jäsenten kesken. Pysyvää kirjastoa lukupiirillä ei ollut. Tällaista lukupiiriä kutsuttiin angloamerikkalaisessa maailmassa nimityksellä *dividing book club*.

Toiminnan jatkuttua parin vuoden ajan Tappe ehdotti, että lukupiirin kirjat sijoitettaisiin pysyvään kirjastoon, joka olisi ilmoitettuna aikoina avoinna kaikille jäsenmaksun maksaneille. Kirjaston nimi olisi *Wiburgsche Stadtbibliothek*, mutta se oli rahoitukseltaan ja hallinnoltaan lukuseuran kaltainen eli tarkoitettu maksaville jäsenille. Tästä vuonna 1808 perustetusta kirjastosta alkoi Suomen kaupunkien kirjastojen historiassa poikkeuksellisen pitkä traditio, joka katkesi vasta toiseen maailmansotaan. 1830-luvulle tultaessa kirjaston pääosin saksan- ja ranskankielinen kokoelma oli kasvanut yli 2700 niteen laajuiseksi. Ruotsinkieliset kirjat alkoivat saada merkittävää jalansijaa vasta 1830-luvun lopulla, suomenkieliset eivät silloinkaan. Ruotsinkieliset säätyläispiirit perustivatkin oman kirjaston vuonna 1841, mutta sen merkitys ei muodostunut suureksi.

KANSANKIRJASTON MALLIA ETSIMÄSSÄ

Kumpaankaan edellä kuvattuun kirjastoon ei tavallisella suomenkielisellä kaupunkilaisella ollut asiaa, vaan ainoastaan säätyläisillä. Maaseudun ja kaupunkien ”kansalle” eli oppia saamattomalle luokalle tarkoitettujen kirjastojen perinne juontaa eri perustalta kuin säätyläisten lukuseuroista, vaikka varsinkin

alkuvaiheessa niillä oli useita muodollisia yhtymäkohtia.

Jo 1800-luvun alusta eri tahot olivat toteuttaneet monenlaisia kansankirjastohankkeita vaihtelevalla menestyksellä,⁷ mutta pysyvämpiä malleja oli luotu vasta 1840-luvulla. Tavoiteltu julkisuuden aste kasvoi kohti vuosisadan puoltaväliä, ja etenkin Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran vuosina 1859–1865 harjoittamalle toiminnalle pitäjänkirjastojen hyväksi oli ominaista hyödyntää lehdistöä julkisuuden maksimoimiseksi.

Aikalaisjulkisuudelta olivat vielä jääneet pimentoon niin Suomen varsinaisten kansankirjastojen esikoinen, Regina-koulun kirjasto Anjalassa 1800-luvun alussa, kuin vuonna 1836 toimintansa aloittanut Tampereen lainakirjastoseurakin, josta kertovat niukat arkistoaineistot löytyivät vasta 1900-luvulla.⁸

Seuraavat kirjastoprojektit saivat jo palstatilaa lehdissäkin. Niiden avulla pyrittiin jossain määrin luomaan toimintamalleja muillekin kirjastoentusias-teille. Postiekspeditööri Mathias Weckström perusti vuonna 1837 lainakirjaston Pohjan pitäjään. Ruotsista saamiensa virikkeiden mukaan Weckström nimesi kirjastonsa pitäjänkirjastoksi, vaikka käytännössä hänen laitoksensa muistutti lähinnä kaupallista lainakirjastoa. Tämän kirjaston toiminnasta saatiin jo tietoja sanomalehdistöstä.⁹

Julkisuuden tietoinen hakeminen näyttää olleen tärkeää myös seuraavalle kirjastohankkeelle. Hammarlandin kirkkoherra P. U. F. Sadelin hyväksytti vuoden 1841 lopussa seurakuntansa kirkonkokouksella pitäjänkirjaston perustamisen. Hän lahjoitti kirjastolle pesämunaksi joukon kirjoja, mutta tarkoitus oli koota sille varoja keräykselläkin. Sadelinin lahjoituksiin ja yleiseen keräykseen perustuva rahoitusmalli yhdisti hyväntekeväisyyden ja seurakuntalaisten aktivoinnin: tarkoitusta varten kerättiin sekä murut rikkaiden pöydiltä että lesken ropo. Oleellista oli, että koko toiminta oli tiukasti kytketty seurakuntaan. Sadelin ilmeisesti käsitti hankkeensa esimerkillisyyden, koska toimitti kirjaston säännöt julkaistaviksi sanomalehdissä.¹⁰

Hammarlandin kirjasto sijaitsi täysin ruotsinkielisellä alueella, ja voitto-puolisesti ruotsinkielinen oli Pohjakin, jossa postiekspeditööri Weckströmin kirjasto toimi. Kumpikin hanke oli aatteelliselta taustaltaan kielipoliittisesti neutraali: niiden yhteydessä kieli oli vain väline, joka mukautui paikkakunnan olosuhteisiin. Kaikista siihenastista kirjastohankkeista oli sanomalehdissä ylipäätään kerrottu vain ruotsiksi.

Varhaisin suomenkielinen sanomalehtikirjoitus kirjastoasiasta oli rovasti Anders Josef Europaeuksen artikkeli ”Kirkon-kirjastoista” *Sanan Saattaja Viipurista* -lehdessä 23.1.1841. Se oli ensimmäinen panos kansankirjastoasiaan viipurilaisessa kulttuuripiirissä, mihin sen suomenkielisyys hyvin sopi. Europaeus perusti Liperiin pitäjänkirjaston vuonna 1845.

Europaeus oli kirjoituksensa suomenkielisyydestä huolimatta äärimmäisen varovainen. Hän halusi nähtävästi estää pienimpienkin epäluulojen heräämisen tarkoituseriään kohtaan. Tässä suhteessa ajattelutapa oli muuttumassa 1840-luvulla, kun Snellmanin taistelunhaluinen kieli- ja kansallisuusfilosofia sai Suomessa jalansijaa. Ensimmäisiä Snellmanin julistuksesta innoituksensa saaneita suomenkielisiä yhteiskunnallisia aloitteita olivat viipurilaisen Juhon tai Johan Pynnisen kirjastoaiheiset artikkelit *Kanava*-lehdessä alkuvuodesta 1845. Vaikkei Pynninenkään ollut mikään radikaali, hän nosti kirjoituksissaan suomen kielen ja suomalaisen kansallisuuden eri tavoin keskiöön kuin esimerkiksi Europaeus oli tehnyt omassaan.¹¹ Pynnisen johdolla Viipuriin perustettiin suomenkielinen kirjasto, joka avattiin maaseurakunnan kirkossa maaliskuun puolivälissä 1846. Vuoden kuluttua se siirrettiin Pynnisen kotiin.¹²

YLIOPPILAAT JA PAPIT KIRJASTOJA PERUSTAMASSA

Pynnisen tapa kytkeä kirjastoasia suomen kielen edistämiseen heijasteli tapahtumassa ollutta kansallisen tason mullistusta. J. V. Snellmanin vaikutuksesta etenkin ylioppilaiden parissa koettiin 1840-luvulla kansallinen herätys, joka vauhditti myös kansankirjastojen alkua. Pynnisen herätyspuheeksi nimetyt kirjoitukset kansankirjastoasiassa olisivat jääneet ilman laajaa vastakaikua, elleivät ylioppilaat ja papisto olisi omaksuneet kirjastoja yhdeksi kansanvalistuskohdeksi.

Myös Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran syntymistä taustoitti Snellmanin virittämä keskustelu. Alkuvuosinaan seura kunnostautui erityisesti suomenkielisten kirjojen julkaisijana ja levittäjänä. Huomattavan suosion sai seuran kustantama *Uusi Aapis-Kirja* (1847).¹³ Ensimmäisinä toimintavuosina kirjastoasia ei tosin ollut seuran toiminnassa näkyvällä sijalla, vaikka Pynninen oli seuran jäsen.

Pioneerina kirjastoasiassa sen sijaan toimi Viipurilainen osakunta, vaikka muutoin se innostui toisia osakuntia hitaammin kansanvalistuksesta. Sen jäsenet eivät esimerkiksi levittäneet niin paljon savokarjalaisen osakunnan kustantamaa kansankirjaa *Lukemisia Suomen kansan hyväksi* (1. osa 1845) kuin muiden osakuntien ylioppilaat. Viipurilaiset suuntautuivat toisin, sillä osakunnan piirissä perustettiin vuonna 1848 *Finska Lånebibliotheksföreningen*, lainakirjastoyhdistys. Sen puuhamiehiä olivat erityisesti liberaalit C. I. Qvist ja Johannes Alfthan, jotka kunnostautuivat alalla myöhemminkin. Vastaavanlaista toimintaa oli toisissakin osakunnissa; esimerkiksi pohjalaisten ylioppilaiden kirjastomiehiin kuului muiden ohella G. Z. Forsman eli Yrjö Koskinen.¹⁴

Lainakirjastoyhdistyksen toimintaa pohjustivat 1840-luvun puolivälissä nuoret kirjastopioneeripapit, kuten papeiksi lokakuussa 1845 vihityt August Cygnaeus¹⁵ ja Johannes Hertz. Ylioppilasaikanaan Cygnaeus oli kuulunut savo-karjalaiseen

ja Hertz viipurilaiseen osakuntaan. Molempia heistä voi Pynnisen ja Europaeuksen ohella pitää suomalaisen kansankirjastoliikkeen kantaisina.¹⁶

August Cygnaeus oli jo pappisvihkimyksensä aikaan innokas Snellmanin opetuslapsi. Cygnaeus toimi ennen kaikkea innostajana ja kansankirjastoasian julkisuuteen tuojana. Hän julkaisi marraskuussa 1846 *Borgå Tidning*issä huomiota saaneen artikkelin ”Förslag till Bys- och Sockne-Helgedags-skolor samt Sockne- och Bys-Bibliothek (Ur en finsk hjälpprests papper)”¹⁷. Rönsyilevässä kirjoituksessa Cygnaeus selosti toteuttamaansa pyhäkoulutoimintaa Hauholla ja päätti tekstinsä ajatuksiin kirjastoista. Cygnaeus niin ikään levitti kirjastotietoisuutta osakunnasta toiseen. Tunnettu on hänen vierailunsa Pohjalaisessa osakunnassa huhtikuussa 1847, jolloin hän muun muassa innosti ylioppilaita kirjastojen perustamiseen.¹⁸ Omassa osakunnassaan hän oli puhunut asiasta jo aikaisemmin ja todennäköisesti viipurilaisetkin saivat osansa hänen julistuksestaan. Cygnaeus myötävaikutti useiden kirjastojen syntyyn Savossa ja Keski-Suomessa.¹⁹

Johan(nes) Hertz puolestaan oli ennen kaikkea ideoiden toimeenpanija. Ollessaan nuorena apupappina lyhyissä sijaisuuksissa eri seurakunnissa hän perusti tai oli perustamassa kirjastoja ainakin Heinjoelle vuonna 1846, Kivennavalle vuonna 1847 ja Johannekseen vuonna 1849. Kirjastonhoitajan tehtävät hän hoiti näissä itse.²⁰

VIIPURILAISEN OSAKUNNAN LAINAKIRJASTOYHDISTYS

Viipurilaisen osakunnan toiminta kirjastojen hyväksi alkoi syksyllä 1848, jolloin Lainakirjastoyhdistys (edellä mainittu *Lånebibliotheksförening*) perustettiin. Tieto- ja toiminnasta on säilynyt osakunnan käsikirjoitetussa lehdessä *Tidskrift för Viborgska Afdelningen*. Johannes Alfthan ja Carl Immanuel Qvist kirjoittivat aiheesta useita artikkeleita. Alfthan kirjoitti *Tidskriftin* numerossa 19.4.1849 seuraavasti:

Tämän yhdistyksen toiminnaksi tulisi, kuten ensimmäisessä kokoon kutsutussa kokouksessa päätettiin, järjestää rahvaalle tilaisuus lukemiseen perustamalla lainakirjastoja Viipurin läänin pitäjiin. Koska suomalaisella talonpojalla oli tähän mennessä ollut tilaisuus saada vain uskonnollisävyisiä kirjoja, joita nuoret pappimme varsinkin viime aikoina ovat levittäneet rahvaan keskuuteen ja koska suomalainen kansanluonne sitä paitsi itsessäänkin on sisäänpäin kääntynyt, päätettiin, että kirjastoihin mahdutettaisiin toisenlaisia kirjoja, mieluummin sellaisia, jotka käsittelevät luonnontieteitä, maan statistiikkaa ja historiaa. Kirjastojen vähäinen laajuus voitaisiin helposti korvata sitä suuremmalla sisältörikkaudella, mutta suomalaisen kirjallisuutemme köyhyys on tässä tuntuvana esteenä.²¹

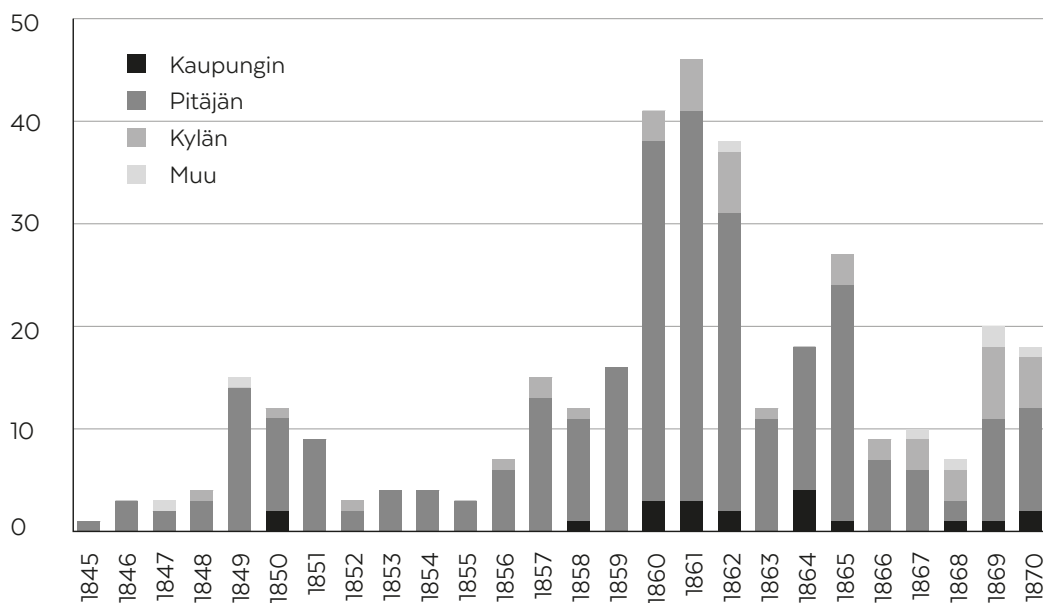
Lainakirjastoseuran lähettämissä teoksissa oli vain vähän uskonnollista kirjallisuutta, ja sen periaattein koostetut kirjastot jäivät vähäniteisiksi.²² Merkilepantavaa on, että heränneiden pappien aktiivisen kirjanlevitustoiminnan koettiin vaativan vastapainoa.

Lainakirjastoseuraan liittyi syyslukukaudella 1848 kaksikymmentä jäsentä. Neljän hopearuplan jäsenmaksu oli melko korkea. Seuraavana vuonna jäseniä oli paljon enemmän, koska kassaan kertyi n. 160 hopearuplaa, mutta tarkka jäsenmäärä ei ole tiedossa. Toimintaa pyöritti etupäässä niin kutsuttu toimeenpaneva komitea, johon kuuluivat puheenjohtaja, sihteeri, kirjastonhoitaja ja rahastonhoitaja. Todennäköisesti Qvist ja Alfthan olivat joissain rooleissa yhdistyksen johdossa. Syyslukukaudella 1848 perustettiin kuusi kirjastoa. Toiminnan edetessä käytäntöjä korjattiin esimerkiksi vähentämällä lähetettävistä kirjakokoelmista saman yksittäisen teoksen kappalemääriä. Vuonna 1849 voitiin todeta, että yhdistyksen tuella oli saatu perustettua 16 kirjastoa. Jatkosta ei ole tietoa, koska yhdistyksen asiakirjat eivät ole säilyneet.²³

Lainakirjastoyhdistyksen tuella syntyneiden kirjastojen sijaintipaikoista tiedetään varmasti vain kolme: Säkkijärvi, Rautu ja Sakkola. Kostiainen päättelee kirjakokoelman laajuuden perusteella, että Lainakirjastoyhdistys oli mukana myös Johanneksen kirjaston synnyssä.²⁴ Johannes Hertz, joka Kaarle Werkon (1879) tiedoissa mainitaan kirjaston perustajaksi, ainakin oli yhteydessä lainakirjastoyhdistykseen Johanneksen kirjaston asioissa, sillä osakunnan käsin kirjoitettu *Tidskrift*-lehti julkaisi hänen laatimansa Johanneksen kirjastoyhdistyksen säännöt.²⁵

Lainakirjastoyhdistyksen hyvin käynnistyneen toiminnan lopetti käytännössä vuonna 1849 annettu julistus, joka edellytti kaikkien yhdistysten ja seurojen anovan vahvistusta säännöilleen. Tätä yhdistys ei edes yrittänyt. Varojen puutteeseen sen toiminta ei loppunut, koska sillä oli toimintansa päättyessä yli 400 hopearuplan kassavarat.²⁶ Yhteenvetona mainittakoon, että Viipurilaisen osakunnan tai sen jäsenten toiminta johti 1840-luvulla parinkymmenen kirjaston perustamiseen. Se oli huomattavasti enemmän kuin mitä muualla maassa saatiin aikaan.

Suuriruhtinaskunnan kulttuurisen tilanteen heikkeneminen kulminoitui keisarin vuonna 1850 allekirjoittamaan kieltoon julkaista suomeksi muuta kuin uskonnollista ja taloudellista kirjallisuutta. Vuonna 1852 osakunnatkin lakautettiin ja korvattiin tiukasti valvotuilla ylioppilastiedekunnilla. Kirjastojen perustaminen hiipuikin 1850-luvun alkuvuosina selvästi, minkä oheinen, Werkon (1879) ja Schadewitzin (1904) tietoihin perustuva kaavio. Kaaviossa näkyvä perustamislukujen kääntyminen nousuun 1840-luvun lopulla puolestaan johtui ensisijaisesti viipurilaisten toiminnasta.

Kaavio 1 Suomessa perustetut uudet kirjastot vuosittain 1845–1870 (n=355).²⁷ Varojen hankintamuotoina olivat keräykset, lahjoitukset ja arpajaiset. Lähde: Werkko (1879), Schadevitz (1904).

VALTAKUNNALLINEN PITÄJÄNKIRJASTOJEN PERUSTAMISAALTO

Suuriruhtinaskunta nousi kulttuurisesta taantumasta Venäjän kärsittyä tappion Krimin sodassa ja uuden keisarin Aleksanteri II:n kääntäessä valtakunnan sisä- ja kulttuuripoliittisen kurssin uuteen suuntaan. Tästä muutoksesta avautui Suomessakin käännteentekevä uudistusten kausi. Muiden reformien muassa kansakoulu ja muut valistuspyrkimykset saivat hyväksynnän korkeimmalta mahdolliselta taholta.

Ennalta aavistamattomaksi tienavaajaksi tässä tilanteessa osoittautui arkkipiispa Edvard Bergenheim, joka ei suinkaan ollut tunnettu edistyksellisistä mielipiteistä. Tarkan poliittisen silmänsä ansiosta hän ennakoiki poliittisten suhdanteiden muutoksen jo Krimin sodan (1853–1856) loppuvaiheissa ja asetti koko arvovaltansa valistuksellisten uudistustavoitteiden taakse. Yhdeksi hänen edistyspyrkimystensä kohteeksi nousivat tässä vaiheessa pitäjänkirjastot. Koska hän ei ollut sen paremmin fennomaani kuin liberaalikaan, käännöksen syyinä lienee ollut tavoite varmistaa uudistusten pysyminen kirkon kontrollissa.²⁸

Bergenheim aloitti kirjastokampanjansa keväällä 1856 tarkastusmatkoillaan Turun hiippakunnassa, jolloin Krimin sota vielä jatkui. Kirjastojen taakse asetettiin ensimmäistä kertaa todellinen yhteiskunnallinen auktoriteetti. Tarkastusmatkojen yhteydessä pidetyissä seurakuntien ja papiston kokouksissa arkkipiispa nosti tärkeäksi keskustelunaiheeksi ”rahvaan lainakirjastojen perustamisen niihin

seurakuntiin, joissa niitä ei vielä ollut”. Hän osoitti sanansa sekä seurakuntalaisille että papistolle, ja suorastaan painosti jälkimmäisiä perustamaan kirjastoja.

Arkkipiispan johtama hiippakunnan ylin hallinto seurasi piispantarkastusten yhteydessä esiin nostettuja asioita ja vaati seurakunnista raportteja toimenpiteistä. Vastatessaan raportteihin tuomiokapituli jakeli kiitosta ja moitetta tilanteen mukaan. Kiitosta sai kirjastoasiassa aktiivisten seurakuntien papisto, kun hitaampia puolestaan patisteltiin toimintaan. Vuosina 1860–1861 tekemällään uudella tarkastuskierroksella arkkipiispa jatkoi rahvaankirjastojen edistämistä. Hän myös muistutti pappeja vuoden 1859 pappeinkokouksessa yhteisesti sovituista tavoitteista, joihin kuului rahvaankirjastojen edistäminen. Kirjastokampanja levisi myös Suomen kahteen muuhun hiippakuntaan.

Hiippakuntien kirjastokampanja näkyy selvästi uusien kirjastojen perustamista kuvaavassa kaaviossa 1 (sivu 181). Varat kirjastojen perustamiseen ja ylläpitoon saatiin säätyläisten lahjoituksista ja erimerkiksi lukukinkereillä järjestetyistä keräyksistä sekä kansan parissa järjestetyistä arpajaisista ja muunlaisista tempauksista. Arkkipiispan kampanjan tavoitteet sopivat yhteen Yrjö Koskisen ja Agathon Meurmanin kaltaisten nousevien fennomaanijohtajien päämäärien kanssa. Nämä valistukselliset fennomaanit kokivat suomen kielen ja kansan nostamisen tärkeimmäksi tavoitteekseen. Toisin kuin uskontoa vierastaneille viipurilaisille liberaaleille, Johannes Alfthanille ja C. I. Qvistille, Länsi-Suomen kielipoliittisesti radikaaleille, mutta uskonnollis-moralistisesti konservatiivisille valistusfennomaaneille sopi vallan hyvin, että pitäjänkirjastojen edistäjiksi mobilisoitiin papisto.²⁹

VIIPURIN KIRJALLISUUSSEURA AKTIVOITUU

Valtakunnallinen kirjastojen perustamisaalto, josta edellä on kerrottu, muodostaa kehyksen sille toiminnalle, joka 1850-luvun lopussa virisi Viipurissa. Pitäjänkirjastoista kirjoitettiin ahkerasti sanomalehdissä: ne olivat muodissa.

Vanhat Viipurilaisen osakunnan radikaaliliberaalit fil. tri C. I. Qvist ja Johannes Alfthan asettuivat Viipuriin. Alfthan perusti vuonna 1852 Viipuriin kirjakaupan ja alkoi toimittaa 1855 *Wiborg*-lehteä. Toimittajatoveriksi tuli vuonna 1857 Viipuriin muuttanut Qvist.³⁰

Alfthan ja Quist suhtautuivat fennomaniaan myönteisesti, vaikka se oli heille vain laajemman kumousajattelun osatekijä. Kansan ja kansankielen asian edistäjinä he olivat perin erilaisia kuin Yrjö Koskinen ja Agathon Meurman.³¹ Poliittisesti liberaaleille Alfthanille ja Qvistille kieli oli vain yksi osa aatekonaisuutta eikä välttämättä edes tärkein. Siinä mielessä he erosivat jyrkästi snellmanilaisista fennomaaneista.

Qvist ja Alfthan osallistuivat aktiivisesti kaupungin sivistyselämään VSKS:n ja *Wiborg*-lehden kautta. Qvist valittiin kirjallisuusseuran esimieheksi helmikuussa 1858. Hänen ansiokseen katsotaan myös se, että seura alkoi julkaista *Otava*-lehteä vuonna 1860. Ei liene ollut sattuma, että Viipurilainen osakunta, joka oli muiden osakuntien tavoin lakkautettu vuonna 1852, lahjoitti vuonna 1858 koko 450 hopearuplan arvoisen varallisuutensa VSKS:lle.³² Osakuntalaiset nähtävästi uskoivat, että uuden johdon alla varat menevät oikeaan tarkoitukseen.

Pian Qvistin tultua seuran puheenjohtajaksi kirjastoasiasta tehtiin yksi seuran kärkihankkeista. Marraskuussa 1859 "[e]simies nosti kysymyksen kuinka lainakirjasto olisi tarpeellinen asia joka seurakunnassa, kehottaen Seuraa tarjoomaan apuansa kirjojen hankkimisessa sekä nitomisessa ja neuvomaan halullisille miehille seurakunnassa miten rahoja kirjastojen perustamiseksi saataisiin, miten kirjastot paraiten järjestettäisiin ym."³³

LOHKOKUNTA KIRJASTOASIAA HOITAMAAN

Asiaa hoitamaan nimettiin lohkokunta, jonka jäseninä olivat vara-kirkkoherra B. S. Hougberg, opettajat Fr. M. Saukko ja J. Fr. Thurman, kauppa-apulainen J. Pynninen ja seuran sihteeri A. G. Corander. Kirjastojen tienavaajana tunnettu Pynninen lienee ollut kiinni muissa tehtävissä, koska hän ei sanottavasti osallistunut lohkokunnan työhön. Fredrik Mikael Saukko oli ollut jo Viipurilaisen osakunnan kirjastoyhdistyksen toiminnassa mukana Qvistin ja Alfthanin rinnalla. Lohkokunnan ensimmäinen tehtävä oli ryhtyä "kirjeenvaihtoon soveliaan miehen kanssa kussaki tämän läänin seurakunnassa ja valmistakoot muutenki miten taitavat tätä asiaa tulevaan kokoukseen".³⁴

Kirjeet läänin pitäjiin saatiin ilmeisen ripeästi liikkeelle, koska lohkokunta saattoi jo joulukuun 6 päivänä 1859 tiedottaa "Uuraassa tahdottavan 50:n ruplan lainakirjasto jos mahdollista valmiiksi jo alussa tulevaa Tammikuuta". Tiedonkulkua Uuraaseen ja sieltä takaisin edisti se, että paikallisen kirjaston puuhamies J. Fr. Thurman oli myös lohkokunnan jäsen. Kyselyjä oli tullut myös oman läänin ulkopuolelta, vaikka kirjallisuusseuran tekemästä aloitteesta ei julkaistu tietoja sanomalehdissä ennen vuodenvaihdetta. Tieto kulki todennäköisesti yksityishenkilöiden kirjeenvaihdossa.³⁵

"Lohkokunta" ei nähtävästi toiminut kollektiivisesti alun jälkeen, vaan sen toiminta jäi yhden tai kahden miehen hoidettavaksi. Seuran kokouksessa 3.1.1860 valittiin konttoristi A. G. Keldan huolehtimaan kirjastoasioista, mutta ilmeisesti VSKS:n sihteeri A. G. Corander loppujen lopuksi otti harteilleen myös kirjastojen edistämisen varsinkin sen jälkeen, kun *Otava* alkoi ilmestyä heinäkuussa 1860.³⁶

TIETO LEVIÄÄ

Puolen vuoden kuluttua esimies luki “Seuralle useampia kirjoja [=kirjeitä] kirjastoasiassa, jotka näyttivät tämän asian alkavan hyvästi jo mänestyä.”³⁷ *Otava* tiesi heinäkuun 3. päivänä 1860 kertoa, että siihen mennessä oli saatu perustetuksi jo 12 kirjastoa. Tieto VSKS:n toiminnasta pitäjänkirjastojen hyväksi levisi muidenkin paikkakuntien lehdissä. Esimerkiksi *Kuopion Hippakunnan Sanomia* mainitsi seuran toiminnan maaliskuun 10. päivän numerossaan. Tieto asiasta välittyi myös *Suomettaren* toukokuun 11. päivänä 1860 julkaisemasta VSKS:n vuosikertomuksesta, jossa kirjastokampanjan virittämisestä kerrottiin. *Oulun Wiikko-Sanomia* julkaisi Uuraasta lähetetyn maaseutukirjeen, jossa kerrottiin sikäläisestä lainakirjastohankkeesta. VSKS:n toiminnan kirjojen hyväksi mainittiin ulottuvan myös muiden läänien alueelle.³⁸

VSKS:n oma sanomalehti *Otava* oli silti tärkein kirjastoasiaa propagoiva tiedotusväline. Lehden ensimmäisessä numerossa 3.7.1860 saatettiin jo kertoa 12 kirjastoa perustetun seuran toiminnan ansiosta. Menestyksen taustalla oli ennen kaikkea seuran energinen toiminta, onnistunut asian julkistaminen ja muutamat kirjastojen edellytyksiin liittyneet seikat.

Suurena vaikeutena kirjastoa perustettaessa oli tietää, mitä ylipäätään oli julkaistu suomen kielellä, koska mitään kansallisbibliografiaa tai muutakaan vastaavaa apuvälinettä ei ollut olemassa. Lehdissä kyllä esiteltiin uusia kirjoja, mutta kunnolliset luettelot tarjolla olleista teoksista puuttuivat. Sen vuoksi oli erityisen tärkeää, että seura julkaisi tällaisen luettelon. Sen ensimmäinen osa julkaistiin *Otavan* ensimmäisen numeron liitteenä (3.7.1860) ja kolme lisäluetteloa seuraavien parin vuoden aikana.

Seura tarjosi välitettäväksi valmiiksi valikoituja kirjastoja viidessä eri hintaluokassa. Ne sisälsivät eri määrän teoksia:

- 30 ruplaa — 227 kappaletta kirjoja
- 40 ruplaa — 254 kpl
- 50 ruplaa — 295 kpl
- 75 ruplaa — 393 kpl
- 100 ruplaa — 536 kpl

Olisiko tavallinen työmies voinut kerätä itselleen vastaavanlaisen kirjaston omin varoin? Sahatyömiehen päiväpalkka oli vuoden 1860 tienoilla vajaat 40 kopeekkaa (vuonna 1863 käyttöön otetussa Suomen valuutassa 1,50 markkaa, kun ruplan vaihtokurssi oli neljä markkaa).³⁹ Pienin, 30 ruplan hintainen 227 kirjan kokoelma maksoi työmiehen 80 päiväpalkan verran. VSKS:n kirjat taas maksoivat kappaleelta 13–19 kopeekkaa tai 50–75 penniä riippuen välitetyn kir-

Pitäjä-kirjaston säännöt ovat seuraavaiset:

§ 1. Pitäjä-kirjasto on perustettu kansan valistukseksi ja hyödyksi ja on tarjona jokaiselle seurakunnan asukkaalle.

§ 2. Kirjastoa hoitaa perustajien yksi määräämä seurakunnan jäsen, jonka astana on lainata siitä haluaville kirjoja sovelina aikoina.

§ 3. Kirjastosta lainataan kirjoja ilman mitään erinäistä maksua; kuitenkin on se, joka kirjan hävittää eli pahoin turmelee, velkavää palkitsemaan wahingon, taikka menettää hän laina-oikeutensa.

§ 4. Suurempia kirjoja lainataan kullenkii kuukauden päiwiksi, pienempää kahdeksi wiikoksi ja warsin pieniä wiikkokaudeksi, eikä kellenkään anneta kerrallaan enempää kuin yksi kirja. Kuka vitää joitaki kirjoja yli määrätyn ajan, hän on velkavää maksamaan sakkoa kirjaston hywäksi kopeekan joka

Viiipurin Suomalaisen Kirjallisuus-Seuran kirjaston mallisääntöjen alku julkaistuna *Otava*-lehdessä lauantaina 22. syyskuuta 1860 (numero 13).

jaston koosta. Kirjakaupoissa kirjojen hinnat vaihtelivat turkulaisen kirjakaupiaan J. W. Lilljan vuonna 1861 julkaiseman myyntiluettelon mukaan viidestä kopeekasta (muutamana sivut lehtiset) yli kahteen ruplaan (esim. romaanit) ja sen ylikin, jos kyse oli laajasta teoksesta.⁴⁰

Arkiveisuista ja pikkukirjasista olisi rahvaan ihminen voinut kerätä oman kirjaston, mutta romaanien ja vaativampien tietoteosten ostaminen säännöllisesti olisi ollut merkittävä taloudellinen uhraus, joka olisi käytännössä vienyt leivän tilattoman tai työläisperheen lasten suusta. Tämän takia kirjastoja ja VSKS:n välitystoimintaa tarvittiin.

Seura toimitti tilaajalle kirjat valmiiksi sidottuina, mikä oli vastaanottajalle edullista, koska muussa tapauksessa kirjat olisi pitänyt sidottaa perillä tilaajan lukuun. Kirjoista kylläkin perittiin kirjakauppahinta, mutta sitomiskustannukset olivat alhaiset ja lähetyskulutkin maksoi seura. *Otavassa* julkaistiin myös kirjaston hoidon kannalta hyödyllisiä mallisääntöjä,⁴¹ ja säännöt sisältävä lipuke oli liimattavissa kirjan sisäkanteen. Ohjeita annettiin myös luokitukseen, luettelointiin, lainauskirjanpitoon ja varainhankintaan. Seura pyrki palvelemaan tilaajaa kaikissa kirjastotoiminnan työvaiheissa. Toki sanomalehdissä oli esitetty vastaavanlaisia neuvoja aiemminkin, mutta VSKS ohjeisti kirjastotoimintaa systemaattisesti. VSKS myös laati ensimmäisenä muun ohella sopivan kirjallisuuden valikoimaluettelon niin kuin erillisenä julkaistut mallisäännötkin.

Otavassa julkaistussa kirjastonhoidon opastusteksteissä kirjaston ylläpitäjiä ohjattiin ottamaan huomioon käyttäjien tarpeet, jottei vääränlainen kirjatarjonta tukahduttaisi kansan lukuhaluja. Kokoelman tuli olla monipuolinen ja käyttäjille sopiva. Erityisesti lasten innostaminen lukemaan oli tärkeää:

Kumminki, jos paksuja ja pelkkiä hengellisiä kirjoja anotaan, niin ne tosin semmoisina täältä lähdetetään, mutta aina myös sillä muistutuksella, että 'se oikeitain on lapsista kuin lukuhalu on herätettävä', sillä 'ei vanhasta enää konkaria tule.' Jos iäkäs ei lukea osaa, niin luku-halutta hän tavallisesti hautaanki mänee, olkoon seurakunnassa kirjasto eli ei.

Tähdennettiin myös, että kirjastossa tulee olla muutakin kuin hengellistä kirjallisuutta:

Pitäjä-kirjastoissa pitää tosin olla hengellisiä kirjoja, mutta paraiten sopii kirjastossa olemaan hupa-lukuisia kertomuksia, lastenkirjoja, olkoot sitte hengellisiä eli muita sekä semmoisi kalliita kirjoja, joita yksityinen ei jaksa ostaa eli tarvitsee vaan silloin tällöin, niin kuin laki-kirjaa, nuija-sotaa, kalevalaa ja muita semmoisia. [– –] Paksut kirjat eivät myöskään ole sopivia kirjaston kirjoiksi; ohuet kirjat ovat pikemmin luetut ja pikemmin siis valmiit muille lainata. Raamattu, katekismus, postilla ym. pitää ihmisillä olla kotonaan, joten niitä ei tarvitse olla kirjastossa.⁴²

Viisaasti kyllä *Otavassa* ei julistettu papiston- tai uskonnonvastaisuutta, vaikka Alfthan ja Qvist olivat uskontokriittisiä. Suurin osa kirjastoista kuitenkin oli papiston hoidossa.

VSKS:N KIRJASTOTOIMINNAN KASVU JA HIIPUMINEN SEKÄ VIIPURIN KAUPUNGINKIRJASTON SYNTY

Aktiivisimman kirjastokampanjan aikana vuosina 1860–1861 seura avusti 36:ta kirjastoa. Näistä 21 oli uusia, muihin kirjoja lähetettiin entisen kokoelman täydennykseksi. Nimeltä mainituista paikkakunnista 22 sijaitsi Viipurin läänissä, loput muualla Suomessa Pohjanmaata myöten. Vuoden 1861 jälkeen avustettujen kirjastojen määrä hiipui.⁴³

Viipurin kaupungissa puolestaan toimi 1850-luvun lopulla kolme rinnakkaista kirjastoa: pääosin saksalainen ”kaupunginkirjasto”, ruotsinkielinen lukuseura ja Pynnisen kirjasto. Asetelma kuvasti Sven Hirnin mukaan kieli-ryhmien eristäytymistä ja kaupungin jyrkkää sosiaalista hierarkiaa. Yksikään

kirjastoista ei 1850-luvulla ollut erityisen vahvoissa kantimissa. Viipurin kirjastotilanne saatiin kuntoon perustamalla 1861 Viipurin kaupunginkirjasto, jonne Pynnisen hiipunut kirjastokin sijoitettiin. Kirjastojen kokoaminen todelliseksi kaupunginkirjastoksi oli heijastumaa VSKS:n samanaikaisesta aktiivisuudesta maaseudun kirjastotoimessa. Vuonna 1862 kirjastonhoitajaksi valittiin VSKS:ssakin aktiivinen Jaakko Innanen. Hänen hoidossaan kaupunginkirjasto kukoisti vuoteen 1875, jolloin sen kokoelmassa oli jo yli 10 000 nidettä.⁴⁴

VSKS:n toiminta kirjastojen hyväksi oli loistava tähdenlento, jota pysyi korkealla vain pari vuotta ennen sammumistaan. Siihen taas oli monia syitä. Yksi konkreettinen tekijä oli kirjojen lähettämisen vaikeutuminen, kun posti alkoi rajoittaa seuran postilähetysten määriä. Ratkaisuksi kehitetty kirjojen välityksen siirtäminen Cloubergin kirjakaupalle ei auttanut, koska sen seurauksena hinnat nousivat. Toinen selitys oli kilpailun lisääntyminen: esimerkiksi turkulainen J. W. Lillja ja porvoolainen Werner Söderström alkoivat kiinnostua kirjojen välittämisestä kirjastoille. Vakava isku oli sekin, että määrätietoinen pitäjänkirjastojen edistäjä C. I. Qvist luopui seuran esimiehen asemasta vuoden 1862 alussa. Myös tärkeä tiedotusväylä menetettiin, kun *Otava* lakkasi ilmestymästä vuonna 1863. Kirjojen välittäminen näyttää päättyneen lopullisesti katovuoteen 1866 tai viimeistään seuraavan vuoden kadon aiheuttamaan nählöhätään.⁴⁵ Kiinnostava vaihe Suomen kansansivistyksen historiassa oli ohi, mutta seuran esimerkkiä jatkoivat muut toimijat.

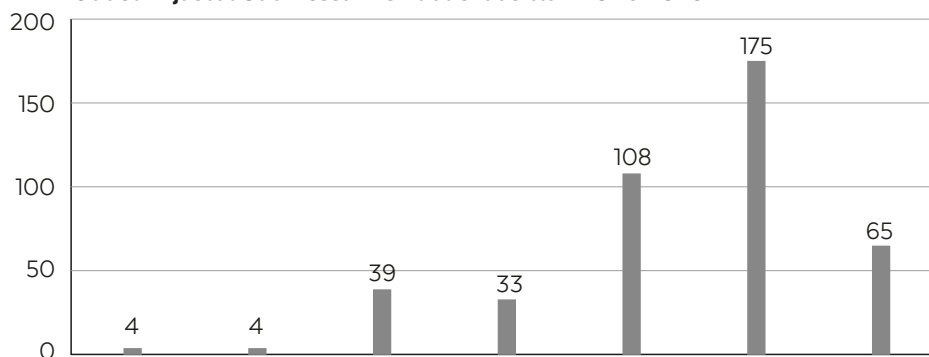
MIKÄ OLII VSKS:N KIRJASTOTOIMINNAN MERKITYS?

Aiemmin esitetty kaavio 1 vuosina 1845–1870 perustetuista uusista kirjastoista osoittaa selvästi Viipurilaisen osakunnan jäsenten ja sen lainakirjastoyhdistyksen toiminnan merkityksen 1840-luvun lopulla. Ilman osakunta-aktiivien panosta uusien kirjastojen lukumäärä olisi jäänyt melko vähäiseksi. VSKS:n toiminta kirjastojen hyväksi 1860-luvun taitteen molemmin puolin oli puolestaan osa voimakkaampaa kirjastojen perustamisaaltoa, mutta seurankin merkitys toiminnan laajenemiselle oli huomattava. Koska Suomessa perustettiin vuosina 1860–1861 yhteensä 87 uutta pitäjänkirjastoa, joista VSKS:n tuella syntyi 21, seura oli näinä vuosina mukana lähes neljäosassa Suomen uusista pitäjänkirjastojen perustamishankkeista. Tämän ohella sen tuella laajennettiin 15 aiemmin perustetun kokoelmia.

Vaikka VSKS välitti kirjoja myös muualle maahan, valtaosa sen tukemista uusista kirjastoista sijaitsi Viipurin läänissä. Siksi VSKS:n vaikutus läänissään nousee selkeimmin esiin tarkasteltaessa kirjastokehitystä läänikohtaisesti. Mainittakoon, että Viipurin läänissä oli 1800-luvun lopussa noin 60 maalais-

	1836-1840	1841-1845	1846-1850	1851-1855	1856-1860	1861-1865	1866-1870	Yht.
Uusimaa	1	0	4	7	9	14	7	42
Turku ja Pori	0	1	6	5	16	53	13	94
Häme	1	0	1	8	10	21	8	49
Viipuri	0	1	12	2	12	21	8	56
Mikkeli	0	0	2	3	11	8	3	27
Kuopio	0	1	1	0	15	17	3	37
Vaasa	0	0	5	4	13	23	19	64
Oulu	2	1	8	4	22	18	4	59

Uudet kirjastot Suomessa viisivuotiskausittain 1846-1870

Kaavio 2. Uudet kirjastot lääneittäin 1846-1870. Lähde: Werkon (1879) ja Schadevitzin (1904) kirjastotilastot sekä Komiteamietintö 1914, n:o 5. Komitealta, joka on asetettu selvittämään ja seikkaperäisesti valmistamaan yleisen keskuskirjaston perustamista koskevaa kysymystä. Helsinki 1914; myös I. Mäkinen 1997, 342.

kuntaa ja kaupunkia, kun niiden määrä muissa lääneissä vaihteli Mikkelin läänin vajaasta 30:sta Turun ja Porin läänin 120:een.

Eri läänien kirjastokehitys näyttää saavuttaneen huippukohtansa eri ajanjaksoina. Jaksolla 1846-1850 (n=39) Viipurin lääni oli eturintamassa, vuosina 1851-1855 (n=33) Hämeen lääni otti johtoaseman Uudenmaan ja Turun ja Porin läänien seurattessa ja jaksolla 1856-1860 (n=108) taas uusien kirjastojen alueellinen jakauma oli varsin tasapainoinen, vaikka hienoisessa johdossa oli Oulun lääni. Arkkipiispa Bergenheimin kirjastokampanjan tulokset näkyvät hyvin ajanjakson 1861-1865 perustamisluvuissa (n=175): arkkipiispan silmien alla Turun ja Porin läänin pienissä kunnissa perustettiin kirjastoja ahkerasti. Ajanjaksolla 1866-1870 (n=65) kirjastojen perustamisaltoa alkoi asettua, kun valtaosassa pitäjistä oli jo pitäjänkirjasto. Tällä jaksolla vetovastuun otti Vaasan lääni, mutta Turun ja Porin lääni jatkoi vahvaa kirjastokehitystään edelleen. Tämän tarkastelun perusteella Viipurin lääni

ei noussut kirjastoalan voimakkaina kasvukausina 1850–1860-luvuilla kehityksen etujoukkoon, mutta ilman VSKS:n toimintaa Viipurin läänin kirjastokehitys olisi jäänyt paljon toteutunutta hitaammaksi ja heikommaksi.

Jos sen sijaan tarkastellaan pelkästään Viipurin läänin kirjastojen määrän kehitystä, VSKS:n huippukauden merkitys näkyy selvästi.

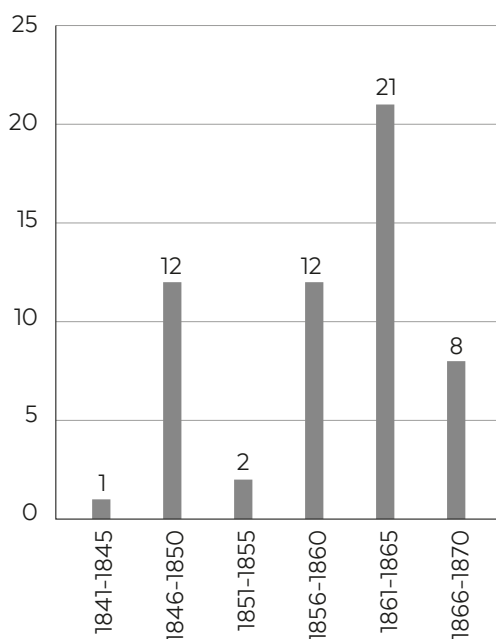
VSKS:n kirjastoja tukevan toiminnan suurin merkitys oli siinä, että seura tarjosi kirkosta ja valtiosta riippumattoman asiantuntevan tahon antamaan alan neuvontaa ja välittämään kirjoja. Se oli välttämättömän tietotaidon levittämistä, mitä mikään muu taho ei tässä vaiheessa tehnyt samassa mittakaavassa eikä yhtä systemaattisesti. Uusien kirjastojen perustamista estivät moninaiset syyt, joista tärkeimmät olivat tiedon, rahan ja toimijoiden puute. Näitä ongelmia VSKS kykeni helpottamaan: sen neuvontapalvelut olivat ilmaisia ja sen välittämät kirjakokoelmatkin edullisia.

MITÄ VSKS:N TOIMINNAN JÄLKEEN?

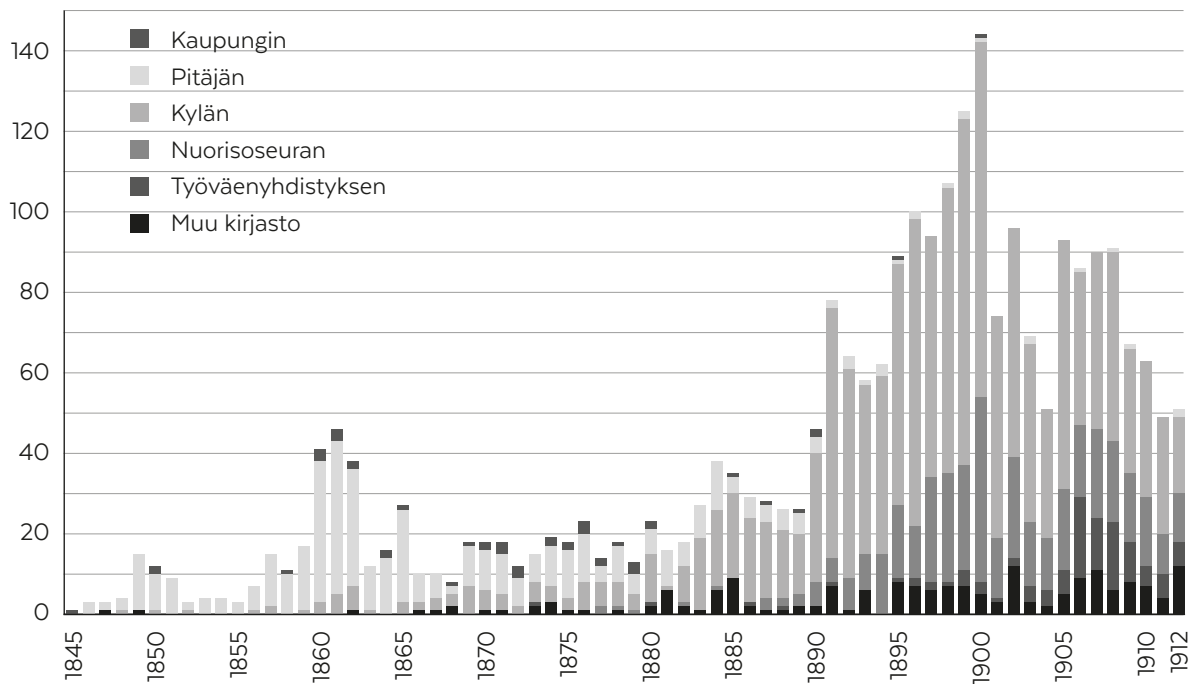
VSKS:n rinnalla myös *Oulun Wiikko-Sanomat* välitti 1860-luvun vaihteessa kirjoja kirjastoille erityisesti Oulun läänissä, mutta sen toiminta jäi paljon pienimuotoisemmaksi ja lyhytaikaisemmaksi kuin Viipurissa. Viipurin ja Oulun palvelujen loputtua jotkin kustantajat ja kirjakauppiaat alkoivat tarjota kirjoja kirjastoille kaupallisin ehdoin. Aiemmin mainittujen J. W. Lilljan ja Werner Söderströmin rinnalla tällaisen markkinoinnin aloitti turkulainen G. W. Wilén.

VSKS:n toiminta taas oli muistuttanut kaupallisia kirjankustantajia lähemminkin *Kirjallisen Kuukauslehden* harjoittamaa kirjavälitystä. Lehden toimittajan, ”Prohvessori” Yrjö Koskisen nimi esiintyykin useaan otteeseen Werkon keräämissä kirjastojen tiedoissa.⁴⁶ Lehden vuoden 1870 sisällysluettelon lopussa oli ilmoitus ”Huomaa! Kansankirjastoita ottaa Kuukauslehden Toimitus maaseudulle hankkiaksensa ja lupaa, jos tahdotaan, valita soveliaat kirjat.”

Toisessa ilmoituksessa arvioidaan, että ”täydelliseen kansankirjastoon tarvitaan noin 250–300 markkaa; kuitenkin voidaan vähemmälläkin summalla alku panna”.⁴⁷

Kaavio 3. Viipurin läänin uudet kirjastot viisivuotiskausittain 1841–1870 (n=295).
Lähde: ks. kuvio 2

Kaavio 4. Suomessa vuosittain perustetut kansankirjastot 1845–1912 (n= 2618). Koottu Schadowitzin 1903 ja muualta saatujen tietojen perusteella.

Koskinen teki myös oman valikoimansa kansankirjastoihin sopivista kirjoista. Se julkaistiin *Kirjallisessa Kuukauslehden* artikkelissa ”Kansankirjastoista ja kansantajuisesta kirjallisuudesta”.⁴⁸

Aiempaa vakaammalle pohjalle tuki kirjastoille saatiin, kun Kansanvalistusseura perustettiin vuonna 1874. Tosin alkuvuosina seura ei erityisesti panostanut kansankirjastoihin, vaan keskittyi huokean ja korkeatasoisen kirjallisuuden julkaisemiseen. 1880-luvulla se alkoi jakaa sahayrittäjä E. J. Längmanin lahjoitusvaroista kirja-avustuksia kirjastoille. Vasta 1890-luvulla seuran kirjastoalan palvelut tulivat kattaviksi ja ylittivät VSKS:n 1860-luvun alussa tarjoaman tason.

1890-luvulta alkoikin uusi huikea kirjastojen perustamisaalto, joka voimistui vuosisadan viimeisinä vuosina, kuten yllä oleva kaavio havainnollistaa. Tässä vaiheessa lukumäärää lisäsivät erityisesti kansanliikkeiden ja kyläkirjastot. Tällaista aitoa ruohonjuuritason kirjastoliikettä motivoivat osaltaan kansalliseksi uhaksi koetut Venäjän pyrkimykset tiivistää luoteisen rajamaansa yhteyksiä keisarikuntaan. Ylioppilaat, myös Viipurilaisen osakunnan jäsenet tukivat venäläistämiskauden aikana innokkaasti kyläkirjastojen toimintaa.⁴⁹ Samaa ilmiötä heijasteli sekin, että kirjastoja oli vuonna 1900 eniten Viipurin läänissä, jossa Venäjän painostuskin ensimmäisenä tuntui. Läänissä sijaitsi tuolloin 340 (19 prosenttia) suuriruhtinaskunnan kaikkiaan 1800 kirjastosta.⁵⁰

Viitteet

- 1 Tämä artikkeli perustuu VSKS:n tutkimuspäivässä 5.9.2015 pidettyyn esitelmään.
- 2 Teperi 1967, 117–128.
- 3 Björkenheim 1981 (1929), 13–35.
- 4 Muista kaupungeista: Grönroos & Nyman 1996.
- 5 Tigerstedt 1940, 25, 53, 72–84, 88, 96; I. Mäkinen 1997, 136.
- 6 I. Mäkinen 1997, 173.
- 7 Varhaisista kansankirjastohankkeista: I. Mäkinen 1997; I. Mäkinen 2009 ja niissä olevia lähteitä.
- 8 Kannila 1946; Henriksson 1948.
- 9 Esim. *Borgå Tidning* 29.5.1839; C.-R. Gardberg 1937; I. Mäkinen 1997, 237–239.
- 10 *Helsingfors Tidningar* 30.11.1842; I. Mäkinen 1997, 239–247.
- 11 *Kanava* 21.6. ja 23.8.–20.9.1845; Henriksson 1946; Henriksson 1961.
- 12 Tudeer 1945; Henriksson 1946; I. Mäkinen 1997, 173–173; Hirn 2009.
- 13 Teperi 1965, 115–117; Koskivirta tässä kokoelmassa, 150.
- 14 Henriksson 1950.
- 15 August oli Fredrik Cygnaeuksen veli ja Uno Cygnaeuksen serkku.
- 16 I. Mäkinen 1991.
- 17 *Borgå Tidning* 87/7.11. ja 88/11.11.1846.
- 18 L. Kujala 1935, 35.
- 19 I. Mäkinen 1991.
- 20 Werkko 1879, 120–125.
- 21 Käännös Eija Kostiainen. *Tidskrift för Viborgska Afdelningen* 19.4.1849.
- 22 E. Kostiainen 1979, 21–22.
- 23 Henriksson 1950; E. Kostiainen 1979, 23–25
- 24 Johanneksen pitäjänkirjaston alkuperäisten kirjojen lukumäärä, 35, vastasi Laina-kirjastoyhdistyksen pitäjiin lähettämien kirjakokoelmien laajuutta.
- 25 E. Kostiainen 1979, 41.
- 26 E. Kostiainen 1979, 25–28.
- 27 Kaaviossa 1 kirjastojen perustajatahoina on vain kaupunkeja, pitäjiä ja kyliä, vaikka todellisuudessa perustajina oli myös erilaisia yksityisten ihmisten yhteenliittymiä, usein paikallisia kirjastoyhdistyksiä ja jopa yksittäisiä ihmisiä, useimmiten tosin jollain tapaa suhteessa seurakuntaan.
- 28 I. Mäkinen 1997, 325–330.
- 29 I. Mäkinen 2009, 136–150; Koskivirta tässä kokoelmassa, 136–152.
- 30 Hirn 1998b; Paavolainen tässä kokoelmassa, 114–115.
- 31 Teperi 1967, 13–15.
- 32 Teperi 1967, 21; E. Kostiainen 1979, 59.
- 33 VSKS:n pöytäkirja 1.11.1859: Teperi 1967, 117.
- 34 E. Kostiainen 1979, 58–59.
- 35 Teperi 1967, 117–128; E. Kostiainen 1979, 57–78.
- 36 Henriksson 1949, 30; Teperi 1967, 117.
- 37 VSKS:n pöytäkirja 5.6.1860: Teperi 1967, 118.
- 38 Toinen osa, *Oulun Wiikko-Sanomat* 3.3.1860.
- 39 Helsingissä kirvesmies saattoi kesäaikaan ansaita yli kolmekin markkaa, joka otettiin käyttöön vuonna 1863, mutta rakentaminen oli sesonkityötä. Markan vaihtokurssi oli neljä ruplaa. Vattula 1983, taulukko 13.6, s. 422.
- 40 *Sanomia Turusta* -lehden liite 12.4.1861.
- 41 Mm. *Otava* 13/22.09.1860.
- 42 *Otava* 22.9.1860.
- 43 Seuran vuoden 1861 jälkeen avustamista kirjastoista ei tiedetä paikkakuntia eikä tarkkaa lukumäärääkään, mutta se tiedetään, ettei näitä ollut kovin monta. E. Kostiainen 1979, 67.
- 44 Hirn 2009, 828–829.
- 45 Henriksson 1949.
- 46 Ainakin Werkko 1879: 87, 89, 179, 195, 207.
- 47 *Kirjallinen Kuukauslehti* 8/1871: 212.
- 48 Koskinen, Yrjö, Kansankirjastoista ja kansantajuisesta kirjallisuudesta. *Kirjallinen Kuukauslehti* 12/1870, 304–312.
- 49 Teperi 1988, 177–196.

- 50** Schadewitz 1903, 23. Osuus oli läänin väestöosuutta suurempi, sillä Viipurin läänissä asui vuosisadan vaihteessa vajaat 16 prosenttia Suomenmaan suuriruhtinaskunnan väestöstä. *Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1900*, 13-14. Yliopilaisten toiminnasta kirjastojen hyväksi venäläistämisyksinä: I. Mäkinen 2009, 214-221.